

Andre LEROI-GOURHAN

GIB IN BESEDA (I)

Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta, 1988, Studia

Humanitatis

Gourhanov tekst *Gib in beseda* (*La geste et la parole*, 1964) je poleg Foxove Rdeče svetilke inčesta drugi, če smemo tako reči, antropološki tekst III. letnika zbirke *Studia Humanitatis*. Čeprav je tovrstna klasifikacija seveda več kot sporno početje, je "antropološkost" Giba in besede mogoče utemeljiti z več argumenti: najprej seveda z dejstvom, da je delo, še posebej pa njegova prva polovica (poglavja: Človekova podoba, Možgani in roka, Arheoantropi in paleoantropi in Neoantropi) analiza procesa antropogeneze, ki je ena velikih (mitskih) tem antropologije; se pa Gourhan ukvarja tudi z drugim velikim antropološkim problemom – namreč z odnosom biološkega in družbenega, ki ga z antropogenetskega zornega kota osvetli predvsem v V. poglavju (*Družbeni organizem*), v okvir problema odnosa med kulturo in naturo v poteku antropogeneze pa sodi tudi zadnje poglavje knjige (*Simboli govornice*), kjer razdeluje hipotezo o navezavi grafizmov na govornico (in ne na umetnost). V okvir sodobnih antropoloških razprav pa docela sodijo še nekatere druge Gourhanove razdelave, npr. tista o problemu biološke evolucije, še posebej, ko gre za njen odnos do tehničnega, družbenega in kulturnega; ne nazadnje pa tudi način biologizacije družbenega, kot jo Gourhan zastavi posebej v poglavju *Družbeni organizem*.

Osrednja za knjigo je seveda razdelava antropogenetskega zornega kota – ta je namreč tisti, v katerega se nato umešča razdelava vseh drugih nakazanih problemov. Tu Gourhan v podrobnosti sijajno razdeli onovno hipotezo: da je namreč za antropo (do najstarejših znanih fosilov) značilen bipedalizem; da je to ključna fiziološka karakteristika, ki je evlucijsko izhodišče za razlago antropogeneze; bipedalizem je (izhodiščno) že združen z osvobodeno roko (roke torej ni osvobodilo šele delo, temveč je bila zaradi bipedalnega dispozitiva že tu, je pa res, da "sproščena roka ni dolgo ostala prazna" – str. 191); izpopolnjevanje bipedalizma v smislu fiziološke zgradbe pa je povzročilo tudi vrsto fizioloških lobanjskih sprememb, ki so kot ključne pripeljale do odpiranja kortične pahljače. Izhodiščnega pomena v Gourhanovi razlagi antropogeneze je torej dejstvo, "da so antropi zgodaj, precej preden so njihovi možgani dosegli raven, kakršno imajo naši, osvobodili roko in dosegli pokončno držo" (str. 59-60).

Takšna zastavitev razlage antropogeneze ima vsaj nekaj ključnih posledic. Omenili bomo zgolj dve.

Najprej seveda pomeni ostro zavračanje t. i. "možganskega" pogleda na evolucijo (str. 34), ki izhaja iz hipoteze, da so možgani vodili oziroma vlekli naprej evolucijo človekovega prednika "četveronožca z že človeškimi možgani" (ibidem). V nasprotju s tem Gourhan pokaže, "da dokumentacija zadošča za dokazovanje, da so možgani izrabili dosežke lokomotoričnega prilagajanja, niso jih pa povzročali" (ibidem, podčrtala V. G. V.), kar pa seveda pomeni, da je za človekove prednike bistven bipedalizem, ne pa prostornina možganov. Skladno s tem je za človekovega prednika brez dvoma treba sprejeti tudi "možgansko tako zaostalega dvonožca, kot je avstralopitek" (ibid.). Ta hipoteza je provokativna v toliko, v kolikor bi še v 50. letih za kriterij postulirali možgansko prostornino, ne pa bopedalizem. Je pa resnici na ljubo treba priznati, da so dileme glede kriterijev odprte še danes. Tako morda še zmeraj velja naslednja Gourhanova ugotovitev: "Pripravljeni bi bili sprejeti vse, razen tega, da smo začeli s stopali" (str. 78). Navedeno hipotezo Gourhan seveda natančno dokazuje. Izhodiščen je koncept ravnovesja, "in sicer iz treh zornih kotov: glede na presnovo, glede na premikanje in glede na čutila" (ibid.). "V tej verigi so pertinentne tiste oblike, ki na sleherni točki razvoja kažejo najboljše ravnovesje" (ibid.). Podrobnejša analiza teh tipov pa pripelje za nadaljnjo razpravo nekaterih ključnih sklepov: najprej nedvoumno pokaže evolucijsko odvisnost možganov ("evolucija možganov ne more prehitevati evolucije telesnega dispozitiva" - str. 47), zatem pa omogoči razumeti tudi zvezo med možgani in roko ("Tiste vrste, pri katerih telesna struktura ustreza največji sposobnosti roke, so hkrati tiste, pri katerih je v lobanji prostor za največje možgane, saj sta sprostitev roke in zmanjšanje prisil lobanjskega svoda dva člena ene mehanske enačbe" - (str. 70, podčrtala V. G. V.), kar pa ima več nadaljnjih izpeljav, od katerih naj omenimo zgolj tisto o povezanosti z govorom ("Da roka sprošča govor, je prav tisto, kar ugotavlja paleontologija" - str. 33).

Navedene ugotovitve ne predstavljajo le konstatacije vrste evolucijskih zakonitosti; hkrati - in za namene knjige je to gotovo pomembnejše - predstavljajo tudi že osnovne značilnosti obrazca antropomorfizma. Prav razdelava tega obrazca pa je drugi bistveni rezultat nakazane Gourhanove razlage antropogeneze. Gourhanu analiza pokaže, da je obrazec antropomorfizma bistveno drugačen od drugih (evolucijskih) obrazcev, še posebej od obrazca opic. "Antropomorfizem je zares obrazec, ki je drugačen od obrazca opic, kaže pa ga zgolj družina antropov. Njegova temeljna značilnost je prilagoditev telesnega ogrodja hoji po dveh nogah" (str. 72, podčrtala V. G. V.). S to ugotovitvijo se Gourhan seveda docela jasno distancira od hipotez, da naj bi bil človeški prednik nekakšna opica v tej ali oni varianti (skratka: četveronožec z možgansko prostornino, podobno človekovi). Gourhan nasprotno ugotavlja strogo evolucijsko divergenco obrazca opic in antropov. "Ta funkcijska shema (funkcijska shema antropov - op. V. G. V.) je prav tako daleč od funkcijske sheme opic, kakor so opice daleč od teromorfov. Opice prav tako kakor nekateri teromorfi sicer res

lahko v sedečem položaju sprostijo dlan, vendar jih zaradi dlani, katere palec se lahko premakne v nasprotno lego, in zaradi polovične sprostitve lobanjskega svoda ni mogoče enačiti z medvedi ali z bobri; antropi pa lahko prav kakor opice sedijo in imajo dlan, katere palec se lahko premakne v nasprotno lego, vendar so zaradi dvonožnosti in popolne sprostitve lobanjskega svoda tako oddaljeni od pitekomorfov, da za zблиževanje z ljudmi ni prav nič več razloga kakor za to, da bi šimpanzu videli nekakšnega zelo razvitega rakuna" (str. 74, podčrtala V. G. V.). "Videli smo, da lahko imamo danes rodovnik, ki sega od opice do človeka, za zelo problematičen in da si moramo pomagati s hipotetičnim dvonožnim prednikom, ki ga postavljamo v čas po ločitvi med pitekotropom in primati z dvema nogama. Človeških značilnosti zares ni mogoče uvesti na značilnosti opic, saj vsa evolucija od rib do gorile kaže, da je drža temeljna značilnost. Za opice, za vse opice sta značilni mešana, štirinožna in sedeča drža in prilagoditev stopala tem življenjskim razmeram. Za antrope pa je bistveno značilna mešana dvonožna in sedeča drža, in stopalo se je temu strogo prilagodilo. To značilnost drž bi lahko imeli za postransko, če ne bi bila vir bistvenih razlik med obema rodovoma bitij, ki imajo v nasprotno lego premakljiv palec. Antropi pokončni drži ne dolgujejo le tega, da imajo kratek obraz s šibkimi podočniki in možgane, ki jih ne obvladujejo prisile obešenja kostne skrinje. Sprostitve možganov, ki je zadnja med zapovrstnimi sprostitvami, je že udeležena pri najstarejši priči, pri avstralopiteku, ki pa bi se mu, kakor smo videli, bolje prilegalo ime avstralopitrop. Najsi so sledove opičjega človeka iskali še tako daleč v davnini, so doslej našli zgolj ljudi. A kako nenavadni so najzgodnejši med njimi! Od stopal do vratu ne vidimo resnih razločkov z današnjim človekom, stroj je že povsem človeški, nosi glavo, ki ni opičja glava, ampak obliče še ne počlovečenega človeka. Velikanska in ploska obrazna gmota brez čela je pripeta na drobno in zaobljeno lobanjo, opremljeno s koščnim grebenom, na katerega se pripenjajo mišice orjaške čeljusti. Možgani, ki gibljejo to bitje, ki je precej bolj vznemirljivo kakor običajni antropopitek, o katerem je sanjaril Gabriel de Mortillet, so v primerjavi z goriljimi večji, v primerjavi z našimi pa so drobni, dvakrat lažji. Inteligenca ni zvezana zgolj z možgansko prostornino, temveč tudi z organizacijo možganskih delov: zelo veliki opičji možgani, ki bi bili enaki človeškim, bi delovali zgolj kot opičji možgani... Avstralopitek pa nima opičjih možganov, ampak - in to je nemara bolj nadležno - človeške možgane, ki ustrezajo njegovemu izredno primitivnemu obrazu" (str. 86-87). Zgolj še specifikacija nakazanih razlik v možganski zgradbi: razlike zadevajo tako območje 8 (ki "usmerja gibalno integracijo k čelnim teritorijem, ki niso gibalni in ki so pri opicah zelo majhni, pri fosilnih ljudeh pa so še daleč od tega, da bi bil njihov razvoj končan" - str. 99) kot območja 41 do 44 ("Opazovanje korteksa pri višjih opicah kaže, da so območja 41 do 44 komajda vzpostavljena. Nevronski skupek se praktično ustavi v 8. nadstropju, namesto da bi povezal kortični niz 4, 6, 8, 9 - 44; artikulacija in gestikulacija sta

potemtakem opremljeni pod človeško ravno" - str. 101). To ima seveda ključne posledice - ena od teh je, da je "fizična možnost za organiziranje zvokov in gest obstajala že pri prvem znanem antropu" (str. 102).

Se pa Gourhanova analiza antropogeneze seveda ne ustavi zgolj pri analizi fiziološkega dispozitiva; prav nasprotno, v svoji analizi Gourhan vseskozi izhaja iz dejstva, "da se zgodovina dogaja na treh neujemajočih se ravneh, na ravni naravne zgodovine, zaradi katere je homo sapiens XX. stoletja le zelo malo drugačen od homo sapiensa izpred treh stoletij, na ravni družbene evolucije, ki temeljne strukture biološke skupine kolikor toliko prilagaja strukturam, ki nastajajo s tehnično evolucijo, in na ravni tehnične evolucije, ki daje vrsti homo sapiens učinkovitost, ta pa biološko nima nadzora nad njim" (str. 188). Ker tok naravne zgodovine seveda predstavlja tok evolucije, bi to pomenilo, povedano drugače, da se tok zgodovine dogaja skozi naravno, družbeno in tehnično evolucijo. To pa seveda pomeni tudi, da je prav tok evolucije obči tok zgodovine in da Gourhan v ta tok vključi tudi tehnični in družbeni razvoj.

Ta postavka ni bistvena zgolj zaradi Gourhanovega razumevanja evolucije kot take, temveč morda še mnogo bolj zato, ker je izhodiščna za razumevanje njegove zastavitve odnosa med biološkim in družbenim. Gourhan namreč - ne glede na to, da jasno izpostavi diskontinuiteti, ko gre za zlom linearnega poteka biološke evolucije ("Doslje /do prefrontalne sprostitve op. V. G. V./ tehnična dejavnost zvesto kaže biološki položaj in če bi še naprej obstajalo nesapiensko človeštvo, bi tehnična krivulja dosegla magdalensko stopnjo med 200 in 400 000 leti po našem štetju, ne pa 10 000 let pred njim. Z drugimi besedami, po vsem videzu je "prefrontalni dogodek" zlomil krivuljo biološke evolucije, ki je iz človeka delala zoološko bitje, podrejeno običajnim zakonom obnašanja vrst" str. 156; torej: linearni potek biološke evolucije je zlomil, če smemo tako reči, biološki dogodek) - tako tehnično kot družbeno zgodovino "naturalizira" oziroma "biologizira" natančno v smislu, da biološke zakonitosti seveda v popolnem nasprotju z vrsto drugih pristopov, ki zahtevajo radikalno sociologizacijo). Poglejmo nekaj primerov. Tako je orodje eksplicitno opredeljeno kot "izloček telesa in možganov antropov" (str. 105). V smislu, da "se orodje pojavi kot prava anatomska posledica" (str. 103). V kolikor bi teza zastavitve lahko pustila še kaj dvoma, bo Gourhan spet eksplicitno izpostavil, da je tisto, za kar pri zgodovini tehnik gre, pravzaprav biologija tehnike. "Analiza tehnik kaže, da se tehnike v času obnašajo kot žive vrste in izrabljajo evolucijsko moč, ki je po vsem videzu njihova lastna in zaradi katere se izmikajo človekovemu nadzoru... Potemtakem bi morali napisati pravo biologijo tehnike..." (str. 164).

Kar pa se družbenega tiče, Gourhan ne govori zgolj o "družbenem organizmu" (str. 163), temveč tudi o "biologiji družb" (ibid.), kar povezuje z ugotovitvijo, "da gre v družbenem življenju za temeljno biološko odločitev enako kakor pri dvobočni

somernosti v nasprotju z radialno somernostjo ali pri specializiranju sprednjega uda za prijemanje" (ibid.), kar se povezuje s preživetvenimi prednostmi, ki jih daje življenje v skupini. "Vzpostavljanje družbenega dispozitiva v makro organizem izhaja iz istih virov kakor vse žive družbe od koral do čebele; individualni človekov organizem je tudi sam zgrajen po tem načrtu, saj je agregat specializiranih celic, razvrščenih v organe, ki strežejo različnim področjem življenske ekonomije. Potemtakem je normalno, da skušajo civilizirani posamezniki, ki si nadevajo kompleksno obliko spreminjanja, postati čedalje bolj podobni telesu, katerega deli so čedalje bolj tesno povezani v celoto" (str. 193). Ker moramo tu pustiti ob strani možnosti komparacij (npr. Spencer, pa tudi Fox), naj omenimo le še to, da se v skladu s takšno zastavitvijo v zvezi z odnosi civilizacija-barbarstvo-divjaštvo govori o "biološki koherentnosti sistema" (str. 205), v problemu odnosov med simboli in tehnikami pa o "biološkem problemu" (str. 206); "ideologija se nekako uliva v tehničnoekonomski kalup in usmerja njegov razvoj natanko tako, kakor smo v prejšnjih poglavjih videli, kako se živčni sistem uliva v telesni kalup" (str. 197).

V tej luči pa se seveda ne zdi sporno tudi še nekaj drugega, o čemer pa v družboslovju danes še ne obstaja popolno soglasje: namreč biološkost človeka v smislu človekove biološke narave. Prav to, kar se antropologiji velikokrat očita kot njen jasen ideološki koncept, Gourhan nedvoumno sprejme. Ljudje so namreč "zoološko slej ko prej podvrženi svoji naravi" (str. 204), kar ne predstavlja le principa, temveč, če smemo tako reči, tudi vsebino. Tu pa seveda v smislu, da je povsem mogoče govoriti o človekovih biološko determiniranih lastnostih, ki so univerzalne ne glede na prostor in čas (Gourhan tako govori npr. o napadalnem potencialu, ki ustreza pridobivalnemu nagonu - str. 205). Prav v tej točki pa se Leroi-Gourhan zlije v skupni tok s pristopi, s katerimi na prvi pogled nima nič skupnega. Tudi npr. z Robinom Foxom.

Vesna V. Godina